

دانشگاه شاهرود

ارزیابی طرح‌های توسعه جهانگردی

(کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی)

دکتر یزدان شیرمحمدی پگاه شیرمحمدی

«امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.»^۱

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چند هزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز هفته کتاب ۷۲/۱۰/۴

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

یازده

پیشگفتار

۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم بنیادی
۱	هدف کلی
۱	هدف‌های یادگیری
۱	مقدمه
۲	۱-۱ اهمیت موضوع ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری
۳	۲-۱ مفاهیم بنیادی در ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری
۳	۱-۲-۱ طرح
۴	۲-۲-۱ ارزیابی
۵	۳-۲-۱ امکان‌سنجی
۶	۳-۱ ماهیت ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری
۷	۴-۱ هزینه و منفعت
۱۰	۵-۱ شیوه تأمین مالی پروژه
۱۰	۱-۵-۱ تأمین مالی منابع داخلی طرح‌های گردشگری
۱۲	۲-۵-۱ تأمین مالی منابع خارجی طرح‌های گردشگری
۱۵	خلاصه فصل اول
۱۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۱۷	خودآزمایی تشریحی فصل اول
۱۹	فصل دوم: نظریات توسعه برنامه‌ریزی گردشگری در طرح‌ها
۱۹	هدف کلی
۱۹	هدف‌های یادگیری
۲۰	مقدمه
۲۰	۱-۲ پارادایم‌های توسعه گردشگری

۲۱	۲-۲ نظریه نوگرایی
۲۲	۳-۲ نظریه وابستگی
۲۲	۴-۲ نظریه نئولیبرالیسم اقتصادی
۲۳	۵-۲ نظریه توسعه جایگزین
۲۳	۶-۲ روش‌های برنامه‌ریزی توسعه گردشگری
۲۳	۱-۶-۲ برنامه‌ریزی گردشگری مبتنی بر توسعه اقتصادی
۲۴	۲-۶-۲ برنامه‌ریزی متمرکز گردشگری
۲۵	۳-۶-۲ برنامه‌ریزی غلطان برنامه‌ریزی توسعه گردشگری
۲۵	۴-۶-۲ برنامه‌ریزی مشارکتی و تعاملی توسعه گردشگری
۲۵	۵-۶-۲ برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری
۲۷	۶-۶-۲ تفکر استراتژیک در توسعه گردشگری
۲۸	۷-۶-۲ مدیریت تغییر در توسعه گردشگری
۲۹	۸-۶-۲ برنامه‌ریزی مبتنی بر ارزش‌ها در توسعه گردشگری
۲۹	۹-۶-۲ استفاده از استراتژی اقیانوس آبی در توسعه گردشگری
۳۰	خلاصه فصل دوم
۳۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۳۴	خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۳۵	فصل سوم: اصول اساسی ارزیابی اقتصادی یک طرح
۳۵	هدف کلی
۳۵	هدف‌های یادگیری
۳۵	مقدمه
۳۶	۱-۳ ویژگی‌های ارزیابی اقتصادی یک طرح
۳۷	۲-۳ فرایند تصمیم‌گیری
۳۷	۱-۲-۳ مراحل تصمیم‌گیری
۳۸	۳-۳ انواع تصمیم‌گیری
۳۹	۴-۳ شاخص‌های ارزیابی در طرح‌های توسعه گردشگری
۴۰	۵-۳ ویژگی‌های شاخص‌های مطلوب
۴۱	۶-۳ ارزیابی اقتصادی طرح از دیدگاه عمومی
۴۲	۷-۳ ارزیابی اقتصادی طرح از دیدگاه خصوصی
۴۵	خلاصه فصل سوم
۴۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۴۷	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۴۹	فصل چهارم: شناخت روش‌های مالی ارزشیابی و کاربرد آن در جهانگردی
۴۹	هدف کلی
۴۹	هدف‌های یادگیری

۴۹	مقدمه
۵۱	۴-۱ بهره
۵۲	۴-۲ ارزش زمانی پول
۵۳	۴-۳ تعادل
۵۳	۴-۴ حداقل نرخ جذب‌کننده
۵۴	۴-۵ روش نرخ بازده حسابداری
۵۵	۴-۶ نرخ بازگشت سرمایه
۵۸	۴-۷ نرخ بازده حسابداری
۵۹	۴-۸ دوره برگشت سرمایه
۶۱	۴-۹ معیارهای نوین در ارزیابی طرح‌ها
۶۱	۴-۱۰ روش ارزش فعلی خالص
۶۶	۴-۱۱ روش نرخ بازده داخلی
۶۹	۴-۱۲ معیار فایده به هزینه شاخص سودآوری
۷۰	۴-۱۳ تحلیل حساسیت
۷۱	خلاصه فصل چهارم
۷۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۷۴	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۷۵	فصل پنجم: شناخت و کاربرد فنون ارزیابی اجتماعی در طرح‌های گردشگری
۷۵	هدف کلی
۷۵	هدف‌های یادگیری
۷۵	مقدمه
۷۶	۵-۱ ابعاد ارزیابی اجتماعی در طرح‌های توسعه گردشگری
۷۷	۵-۱-۱ ابعاد جمعیتی
۷۷	۵-۱-۲ ابعاد فرهنگی
۷۸	۵-۱-۳ قوانین و مقررات گردشگری
۷۹	۵-۲ آثار اجتماعی- فرهنگی طرح‌های توسعه گردشگری
۷۹	۵-۲-۱ آثار اجتماعی- فرهنگی
۸۰	۵-۳ پیشگیری از بروز مسائل اجتماعی- فرهنگی
۸۱	۵-۴ ارزیابی اثرات محیطی
۸۱	۵-۵ ابزارها و معیارهای کنترل آثار طرح‌های توسعه گردشگری
۸۲	۵-۵-۱ سیاست‌های عمومی در حوزه اجتماعی- اقتصادی
۸۳	۵-۵-۲ اقدامات کنترلی اثرات اجتماعی- اقتصادی
۸۵	۵-۶ برنامه‌ریزی اجتماعی- فرهنگی
۸۶	۵-۷ مدل توسعه گردشگری در ارزیابی‌ها
۸۷	۵-۷-۱ مدل‌های توسعه گردشگری مدل رنجش داکسی
۸۸	۵-۷-۲ مدل چرخه حیات مقصد باتلر در صنعت گردشگری

۹۳	۳-۷-۵ مدل تخریب خلاق (CD) میشل
۹۶	خلاصه فصل پنجم
۹۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۰۰	خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۱۰۱	فصل ششم: استانداردهای توسعه و طراحی در ارزیابی طرح‌های گردشگری
۱۰۱	هدف کلی
۱۰۱	هدف‌های یادگیری
۱۰۲	مقدمه
۱۰۲	۱-۶ اهمیت تدوین استانداردها
۱۰۲	۲-۶ برخی ملاحظات در برنامه‌ریزی سایت‌های گردشگری
۱۰۳	۳-۶ جلوگیری از بروز مخاطرات زیست‌محیطی
۱۰۳	۴-۶ روابط بین ساختمان‌ها
۱۰۶	۵-۶ حفظ و نگهداری از دید و منظر
۱۰۶	۱-۵-۶ استانداردهای ایجاد و توسعه سایت‌های گردشگری
۱۰۸	۲-۵-۶ انواع استانداردهای توسعه
۱۰۸	۳-۵-۶ تدوین استانداردهای توسعه
۱۱۷	۶-۶ استانداردها و شاخص‌های توسعه محیطی و زیست‌محیطی مقاصد گردشگری براساس توسعه پایدار
۱۱۸	۷-۶ شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری به تفکیک انواع مقصدها، سایت‌ها و جوامع
۱۱۸	۱-۷-۶ مناطق ساحلی
۱۲۰	۲-۷-۶ منطقه خشک و بیابانی
۱۲۱	۳-۷-۶ مناطق کوهستانی
۱۲۳	۴-۷-۶ مناطق طبیعی و حفاظت‌شده
۱۲۶	۵-۷-۶ سایت‌های فرهنگی انسان‌ساخت
۱۲۶	خلاصه فصل ششم
۱۲۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۳۰	خودآزمایی تشریحی فصل ششم
۱۳۱	فصل هفتم: ارزیابی اثرات زیست‌محیطی
۱۳۱	هدف کلی
۱۳۱	هدف‌های یادگیری
۱۳۱	مقدمه
۱۳۹	۱-۷ اقدامات کنترلی اثرات زیست‌محیطی
۱۴۲	۲-۷ ارزیابی اثرات زیست‌محیطی
۱۴۲	۳-۷ تاریخچه ارزیابی محیط‌زیستی طرح‌ها
۱۴۴	۴-۷ مدل ارزیابی اثرات زیست‌محیطی

۱۴۵	۵-۷ مناطق چهارگانه تحت مدیریت در طرح‌های گردشگری
۱۴۶	۱-۵-۷ پارک ملی
۱۴۶	۲-۵-۷ اثر طبیعی ملی
۱۴۷	۳-۵-۷ پناهگاه حیات وحش
۱۴۷	۴-۵-۷ منطقه حفاظت‌شده
۱۴۸	خلاصه فصل هفتم
۱۴۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۱۵۱	خودآزمایی تشریحی فصل هفتم
۱۵۳	فصل هشتم: توسعه پایدار و زنجیره سبز گردشگری
۱۵۳	هدف کلی
۱۵۳	هدف‌های یادگیری
۱۵۳	مقدمه
۱۵۴	۱-۸ توسعه پایدار گردشگری
۱۵۷	۲-۸ شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری
۱۶۰	۳-۸ برنامه بین‌المللی کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل، نشست هفتم، (۱۹۹۹)
۱۶۰	۴-۸ تعاریف شاخص و کاربرد آن
۱۶۱	۱-۴-۸ شاخص‌های محیطی (۱۹۹۴)
۱۶۱	۲-۴-۸ شاخص‌های محیطی
۱۶۱	۳-۴-۸ شاخص‌های گردشگری (۲۰۰۴)
۱۶۲	۵-۸ نمودار آمیب
۱۶۴	۶-۸ نمودار نهایی ستاره‌ای یا آمیب
۱۶۴	۷-۸ روش نتایج نمودار ارزیابی پایداری (STBT)
۱۶۹	۱-۷-۸ زنجیره تأمین در گردشگری سبز
۱۷۲	۲-۷-۸ زنجیره تأمین سبز در گردشگری
۱۷۶	۳-۷-۸ مؤلفه‌های زنجیره تأمین سبز
۱۷۷	۴-۷-۸ سیر زمانی مدیریت زنجیره تأمین سبز
۱۸۰	خلاصه فصل هشتم
۱۸۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۱۸۳	خودآزمایی تشریحی فصل هشتم
۱۸۵	پاسخنامه
۱۸۷	منابع

پیشکش به حضرت دوست که هر آنچه داریم از اوست.

پیشگفتار

توسعه صنعت گردشگری فرآیندی بسیار پیچیده و مستلزم در نظر گرفتن عناصر نقش‌آفرینی بسیار زیادی است. باید در نظر داشت که توسعه گردشگری می‌تواند، مانند یک شمشیر دو لبه آثار مثبت و منفی بسیاری را با خود به همراه داشته باشد. اساساً ارزیابی طرح‌های توسعه جهانگردی ابزاری است که به‌وسیله آن سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه گردشگری می‌کوشند که آثار مثبت آن را افزایش داده و اثرات منفی آن را کاهش دهند. نظارت و ارزیابی به عنوان یکی از ارکان مهم برنامه‌ریزی قلمداد می‌شود. امروزه رویکرد توسعه پایدار گردشگری در تمامی کشورها، مدنظر همه برنامه‌ریزان قرار گرفته است، بر اساس رویکرد توسعه پایدار، مقاصد گردشگری به دنبال حفظ و ارتقای کیفیت زندگی جامعه میزبان و افزایش رضایت گردشگران و درنهایت ارتقاء میراث انسانی و طبیعی هستند. دستیابی به این مهم، نیازمند برنامه‌ریزی، ارزیابی دقیق و نیز اجرای برنامه‌ها تدوین شده می‌باشد. با توجه به اینکه در حال حاضر در کشور برنامه‌های متعددی در حوزه گردشگری تدوین شده که از جمله این برنامه‌ها می‌توان برنامه ملی توسعه گردشگری، طرح‌های جامع گردشگری استانی، طرح‌های مناطق نمونه گردشگری، طرح‌های روستاهای هدف گردشگری، برنامه‌ریزی سایت پلان‌ها و موارد بی‌شماری دیگری را برشمرد. کتاب حاضر می‌کوشد، از منظر اقتصادی، مالی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی آثار مثبت و منفی طرح‌ها

را بررسی نمایید. در فصل اول این کتاب به بررسی اهمیت موضوع ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری و مفاهیم بنیادی در ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری پرداخته شده است. در این فصل به بررسی مفاهیم طرح، ارزیابی و امکان‌سنجی پرداخته شد. در فصل دوم نظریات توسعه گردشگری و پارادایم‌های گردشگری شامل نظریه نوگرایی، نظریه وابستگی، نظریه نئولیبرالیسم اقتصادی، نظریه توسعه جایگزین بررسی شد، در ادامه این فصل مکاتب برنامه‌ریزی توسعه شامل مکتب خردگرایی، برنامه‌ریزی گردشگری مبتنی بر توسعه اقتصادی، برنامه‌ریزی متمرکز گردشگری، برنامه‌ریزی غلتان، برنامه‌ریزی توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی مشارکتی و تعاملی توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری، تفکر استراتژیک در توسعه گردشگری، مدیریت تغییر در توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی مبتنی بر ارزش‌ها در توسعه گردشگری، استفاده از استراتژی اقیانوس آبی در توسعه گردشگری مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم کتاب، فرآیند و ویژگی‌های و شاخص‌های ارزیابی اقتصادی طرح گردشگری و انواع تصمیم‌گیری در ارزیابی تصمیم‌گیری آمده است. در فصل چهارم کتاب، مفاهیم بهره، ارزش زمانی پول، روش نرخ بازده حسابداری، حداقل نرخ جذب‌کننده، مزایای استفاده از روش نرخ بازده حسابداری، دوره برگشت سرمایه، روش‌های ارزش فعلی خالص، معیارهای نوین در ارزیابی طرح‌ها آمده است. در فصل پنجم کتاب ابعاد ارزیابی اجتماعی جمعیتی، فرهنگی، اقتصادی در طرح‌های توسعه گردشگری، قوانین و مقررات گردشگری و مراکز و برنامه‌های آموزشی و مهارتی آمده است. در فصل ششم مباحث استانداردهای توسعه و طراحی در ارزیابی طرح‌های گردشگری توضیح داده شده است. در این فصل اهمیت تدوین استانداردها و برخی ملاحظات در برنامه‌ریزی سایت‌های گردشگری آمده است. در فصل هشتم مفاهیم توسعه پایدار گردشگری و تعاریف شاخص و کاربرد آن راهبردها توسعه محیطی و زیست‌محیطی مقاصد گردشگری و شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری به تفکیک انواع مقصدها، سایت‌ها و جوامع توضیح داده شد. در فصل هفتم اهمیت و انواع اثر زیست‌محیطی در ارزیابی توسعه طرح‌های گردشگری تشریح شده است، همچنین در فصل هفتم محدودیت‌های قانونی و مقرراتی محیط‌زیستی ارزیابی طرح‌های گردشگری مورد بررسی قرار گرفته است. در این فصل اشاره شد که در تعریفی عام و گسترده، محیط‌زیست تمامی

عرصه‌های طبیعی و فرهنگی اطراف انسان را دربرمی‌گیرد. در فصل هشتم برنامه‌ریزی توسعه پایدار در صنعت گردشگری مورد بررسی قرار گرفت. در این فصل به این نتیجه رسیدیم که اگر گردشگری می‌خواهد، برای همه سودمند و در بلندمدت پایدار بماند باید اطمینان حاصل کند که از منابع بیش از حد استفاده نشده محیط طبیعی و انسانی حفاظت‌شده گردشگری با دیگر فعالیت‌ها ارتباط و هم‌پیوندی داشته منافع واقعی نصیب جامعه محلی شده مردم محلی در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های توسعه گردشگری مشارکت داشته‌اند و به فرهنگ و مردم احترام گذاشته شده است.

در انتها از همه صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان و مخاطبان محترم خواهشمند است، هرگونه پیشنهاد و انتقادی پیرامون کتاب را دریغ نورزند و هر ایراد و پیشنهادی را به آدرس y.shirmohammadi@gmail.com ارسال فرمایند و ما نیز مجدانه از این آیه از قرآن خواهیم کرد **فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ.**

یزدان شیرمحمدی

فصل اول

کلیات و مفاهیم بنیادی

(طرح، ارزیابی، امکان‌سنجی، هزینه، منفعت)

هدف کلی

آشنایی با تعاریف و مفاهیم مختلف در زمینه ارزیابی اقتصادی طرح‌های توسعه گردشگری

هدف‌های یادگیری

- با مطالعه این فصل شما باید بتوانید:
۱. با مفهوم طرح‌های اقتصادی آشنا شوید.
 ۲. با اهمیت و ضرورت انجام مطالعات ارزیابی طرح‌ها آشنا شوید.
 ۳. با مفاهیم امکان‌سنجی در صنعت گردشگری آشنا شوید.
 ۴. با تأمین مالی منابع داخلی طرح‌های گردشگری آشنا شوید.
 ۵. با تأمین مالی منابع خارجی طرح‌های گردشگری آشنا شوید.

مقدمه

پیش از اینکه به تشریح و توضیح طرح‌های توسعه گردشگری بپردازیم، بررسی مفاهیم ارزیابی طرح، امکان‌سنجی، منفعت، هزینه و ... ضروری به نظر می‌رسد. ارزیابی اقتصادی طرح‌های توسعه گردشگری عبارت است از تحلیل تطبیقی راهکارهای

مختلف انجام یک فعالیت، مداخله یا برنامه بر حسب هزینه‌ها و پیامدهای آن. هر فرایند منطقی تصمیم‌گیری در پروژه‌های گردشگری شامل تعیین مزایا و معایب آن است. روش‌های مقایسه این مزایا و معایب بر حسب قانون تصمیم‌گیری و چارچوب مورد استفاده برای تصمیم‌گیری متفاوت است. در ارزیابی اقتصادی یک طرح در واقع برای تصمیم‌گیری در مورد میزان مطلوبیت، فرایند وزندهی به مزایا و معایب صورت می‌پذیرد. این شیوه ارزیابی به مقایسه هزینه‌ها و منافع گزینه‌های متفاوت در تصمیم‌گیری می‌پردازد، به همین دلیل این شیوه، ابزاری کارآمد برای کمک به انتخاب خردمندانه از میان پروژه‌های موجود و اجرای بهینه آن‌هاست. دلیل اهمیت ارزیابی اقتصادی پروژه‌های گردشگری آن است که این نوع ارزیابی اساساً ابزاری جهت تعیین وضعیت تخصیص مناسب منابع در موقعیت تصمیم‌گیری و کاهش منابع است. در واقع هدف از ارزیابی اقتصادی طرح‌های گردشگری، فراهم‌ساختن برآوردی از هزینه‌ها و منافع حاصل از هر پروژه در طول زمان برای تصمیم‌گیران است و نتیجه آن ممکن است، به ادامه پروژه به شکل موجود و بدون هرگونه اصلاح و یا ادامه پروژه با اصلاحات مورد انتظار و یا لغو پروژه منتهی شود. دلایل مختلفی برای انجام ارزیابی اقتصادی پروژه‌ها گردشگری وجود دارد. اصولی‌ترین آن‌ها به صورت کلی یا جزئی، براساس مفهوم کارایی اقتصادی قرار دارد. تعیین کارایی اقتصادی بستگی به ارزش‌گذاری تمام هزینه‌ها و منافع حاصل از یک پروژه با معیار پولی دارد، پروژه‌ها گردشگری از نظر اقتصادی و اجتماعی و زیست‌محیطی هنگامی کارایی لازم را دارند که منافع حاصل از آن‌ها با معیار مختلف بیش از هزینه‌های آن باشد و کارآمدترین پروژه آن است که حداکثر تفاوت بین این دو مقدار را داشته باشد.

۱-۱ اهمیت موضوع ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری

توسعه گردشگری در چند دهه اخیر و ورود آن به فضای رقابتی جهان و چالش بین زیست‌پذیری و رقابت‌پذیری در این حوزه، مدیران و کارآفرینان و سرمایه‌گذاران را ملزم نموده است؛ که به‌طور هم‌زمان عوامل و شاخص‌های بسیاری را مورد توجه قرار دهند. با سرعت گرفتن رشد گردشگری در ابعاد اقتصادی، جمعیتی، کالبدی، فرهنگی و... از یک‌سو اهمیت یافتن نقش آن‌ها در سطوح محلی - ملی - جهانی، برنامه‌ریزی

جامع و همه‌جانبه امری ضروری تلقی می‌گردد. برنامه‌های استراتژیک، طرح‌های جامع، طرح‌های راهبردی، طرح‌های ساختاری و ... همگی محصول این نوع برنامه‌ریزی‌اند. ارزیابی طرح‌ها و برنامه‌های گردشگری برای دستیابی به نقاط ضعف و قوت جهت تلاش برای رفع یا تقویت قوت و ضعف‌های احتمالی، لذا همواره یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های اصلی فرایند برنامه‌ریزی محسوب می‌گردد. از طرف دیگر ارزیابی برنامه‌ها منتج به کارایی و اثربخشی فرایند برنامه‌ریزی می‌شود.

دلایل عمده‌ای جهت توجیه اهمیت ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری وجود دارد. اولین دلیل آن را می‌توان شناسایی نقاط ضعف و قوت موجود در برنامه‌ریزی به حساب آورد و در وهله دوم می‌توان میزان حصول و دستیابی به اهداف را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل دقیق قرار داد، از این نظر ارزیابی فرایند لازم و ضروری در انجام طرح‌ها و پروژه‌ها به‌شمار می‌آید. ارزیابی امری هدفمند است، یعنی تمام تلاش‌ها و جمع‌آوری اطلاعات جهت مقایسه وضعیت مطلوب که در برنامه یا طرح به آن اشاره شده و وضعیت موجود است. ارزیابی به ارزش‌گذاری امور می‌پردازد و میزان اثرگذاری برنامه را مشخص می‌کند. ارزیابی امری استدلالی، منطقی، تحلیلی و قضاوتی است و نوعی تصمیم‌گیری درباره میزان درستی یا نادرستی مجموعه‌ای از رفتارها و عملکردهاست.

۱-۲ مفاهیم بنیادی در ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری

قبل از بیان نظری، آشنایی با چند تعریف جهت درک مفاهیم ضروری است. اصولاً در چارچوب طرح‌های کلی و برنامه‌های زیربنایی، هر برنامه کلان شامل چند طرح و هر طرح شامل چند پروژه سرمایه‌گذاری و هر پروژه شامل چند عملیات و فعالیت است (صمیمی، ۱۳۷۹).

۱-۲-۱ طرح

هر نوع تصمیم سرمایه‌گذاری در زمینه منابع مختلف در اقتصاد که مستلزم صرف هزینه باشد یک طرح نامیده می‌شود؛ به عبارت دیگر منظور از طرح در واقع یک عمل سرمایه‌گذاری می‌باشد که مشتمل بر هزینه‌هایی است که باید صورت گیرد و در مقابل، در آینده نیز انتظار می‌رود که از طرح سرمایه‌گذاری، عایدی ایجاد شود. در حالت کلی

می‌توان سرمایه‌گذاری را به سرمایه‌گذاری مالی و سرمایه‌گذاری اقتصادی تقسیم‌بندی نمود. منظور از سرمایه‌گذاری مالی در واقع هر نوع خرید و فروش دارایی که مدت کسب سود به صورت تصادفی است، می‌باشد. در این نوع سرمایه‌گذاری که در حقیقت شبیه سفته‌بازی است، چیزی به سرمایه‌های واقعی موجود در کشور افزوده نمی‌شود و فقط حق مالکیت از فردی به فرد دیگر منتقل می‌شود. به همین دلیل اقتصاددانان این نوع فرصت‌های بازار را سرمایه‌گذاری تلقی نمی‌کنند؛ اما در سرمایه‌گذاری اقتصادی، موجودی سرمایه‌های واقعی افزایش می‌یابد که این نوع سرمایه‌گذاری می‌تواند منجر به رشد و توسعه اقتصادی گردد.

۱-۲-۲ ارزیابی

تسلط به مباحث و ابزارها و شیوه‌های کاربردی در ارزیابی طرح‌ها به‌طور گسترده می‌تواند، توسعه را در ابعاد مختلف اقتصادی ایجاد کند. فارغ از جنبه خردی و صنفی - فردی، اهمیت مبحث ارزیابی طرح‌ها از منظر اقتصاد کلان و تخصیص بهینه منابع در سطوح ملی نیز موضوعی محوری و کلیدی است. عدم توجه به مباحث ارزیابی جامع طرح‌ها و پروژه‌ها در هر سطحی اتلاف منابع را به‌همراه دارد، همان اتفاقی که در دوره‌های مختلف گریبانگیر توسعه اقتصادی در ایران شده است؛ به عنوان نمونه در دهه‌های گذشته منابع فراوانی حاصل از فروش نفت، در اختیار مدیریت کلان کشور قرار گرفته که دولت‌ها در پی هم توانستند، با در اختیار گرفتن این منابع در دسترس و با هدف توسعه، پی در پی به تدوین طرح‌های عمرانی و توسعه‌ای در سراسر کشور اقدام کنند؛ اما بسیاری از این طرح‌ها و برنامه‌ها به دلایل گوناگونی انجام نیافت و نیمه‌کاره رها شد.

طرح‌هایی هم که اجرا و به خاتمه رسید، در عمل نتوانستند به اهداف خود چندان که گمان می‌رفت دست یابند؛ اما اگر دقیق‌تر به این طرح‌ها بنگریم، چنان‌که بسیاری کارشناسان اقتصادی دیگر نیز اذعان دارند، ریشه عدم توفیق بخش فراوانی از این طرح‌ها را باید در یک چیز جستجو کرد: فقدان ارزیابی اقتصادی جامع و دقیق.

همین امر ضرورت توسعه ابعاد مختلف ارزیابی طرح‌ها اعم از سخت‌افزاری و نرم‌افزاری را توجیه می‌کند.

به این ترتیب، چه در سطح خرد به منظور مشاوره سرمایه‌گذاری بنگاه‌های اقتصادی و چه در سطح کلان در زمینه سرمایه‌گذاری منابع ملی در طرح‌های اقتصادی، اهمیت موضوع ارزیابی طرح‌ها بر کسی پوشیده نیست. اینک که اهمیت مبحث ارزیابی طرح‌ها تا حدودی روشن شد، مناسب است؛ تا درخصوص دامنه و قلمرو ارزیابی سخن به میان آید. میان موضوع ارزیابی طرح‌های چنان‌که در حیطه گردشگری و اقتصادی بدان می‌پردازیم و موضوع اقتصاد مهندسی که دانش‌آموختگان رشته‌های فنی با آن سر و کار دارند گاه خلط مبحث و همانندپنداری مشاهده می‌شود. از طرف دیگر، شناخت اغلب فعالان اقتصادی و مدیران بنگاه‌های کوچک و بزرگ و نیز متولیان نهادهای دولتی و غیردولتی چنان است که مبحث ارزیابی طرح‌ها را در حد ارزیابی مالی و سودآوری مالی اجرای طرح‌ها دانسته‌اند و از ابعاد گسترده و در عین حال واجد اهمیت آن آگاهی چندانی ندارند. پرداختن به این دو محور کلیدی به ما کمک خواهد کرد که بیش از پیش با قلمرو موضوعات در ارزیابی طرح‌ها آشنایی یابیم.

سیستم ارزیابی فرصت و یا طرح، سیستمی است که سنجش و اندازه‌گیری ماهیت، کار و نتیجه به دست آمده از کار را با شاخصی که بتواند کمیت و کیفیت موردنظر را با دقت و به گونه‌ای عینی و به دور از داوری‌های شخصی و ملاک‌های مبهم، ارزشیابی و اندازه‌گیری انجام می‌دهد. در فرایند ارزیابی طرح‌های گردشگری ارزیابی از سه دیدگاه زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی موردتوجه قرار خواهند گرفت.

۱-۲-۳ امکان‌سنجی

مطالعات امکان‌سنجی به دنبال پاسخ به این پرسش است که آیا ایده مطرح شده منجر به یک فعالیت اقتصادی، توجیه‌پذیر خواهد شد؟

امکان‌سنجی به طور کلی به معنای بررسی و تجزیه و تحلیل شانس موفقیت یک پروژه است؛ به عبارت دیگر، هدف از مطالعات امکان‌سنجی تعیین میزان امکان‌پذیری و اجرایی بودن یک پروژه و ثمربخشی آن است. مطالعات امکان‌سنجی به تجزیه و تحلیل و فراهم آوردن روش‌ها و گزینه‌های متعدد و متفاوت و متنوع برای رسیدن موفق می‌پردازد. امکان‌سنجی، ارزیابی عملی بودن طرح و یا روش پیشنهادی است. امکان‌سنجی سنجش و پیش‌بینی احتمال به وقوع پیوستن یک رویداد یا پدیده از ابعاد مختلف را بیان می‌کند؛ بنابراین امکان‌سنجی گزارش جهت تصمیم‌سازی برای

سرمایه‌گذاران، تأمین‌کنندگان منابع مالی مانند بانک‌ها و غیره است. این گزارش معمولاً شامل سه بخش مطالعات بازار، مطالعات فنی و بررسی‌های مالی و اقتصادی می‌باشد. نوع دیگری از ارزیابی طرح‌ها، مطالعات فرصت هستند، تفاوتی که بین مطالعات فرصت و مطالعات امکان‌سنجی وجود دارد، در کلی و جزئی بودن آن‌ها است، به‌طوری که در مطالعات امکان‌سنجی به درجه و میزان جزئی بودن مطالعات حاصله و شدت بررسی گزینه‌های پروژه تمرکز می‌گردد؛ اما در مطالعات فرصت یا امکانات، به بررسی فرصت‌های سرمایه‌گذاری می‌باشد، این مطالعات به دنبال پاسخ به این پرسش خواهند بود که؛ آیا فرصت سرمایه‌گذاری در یک پروژه مشخص وجود دارد یا خیر؟

هدف از مطالعات امکان‌سنجی، کشف هدفمند و منطقی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای یک کسب و کار موجود یا پیشنهادی، ضمن در نظر گرفتن محیط‌زیست، منابع مورد نیاز و در نهایت چشم‌انداز موفقیت است. در واقع مطالعات امکان‌سنجی به مطالعاتی گفته می‌شود که هدف اصلی آن در واقع شناخت نسبی از وضعیت و محدوده مورد مطالعه می‌باشد.

۱-۳ ماهیت ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری

تصمیم‌گیری به عنوان مهم‌ترین وظیفه و مسئولیت اصلی یک سرمایه‌گذار است. تکنیک‌های و روش‌های ارزیابی طرح‌ها، ابزاری در سرمایه‌گذار جهت اتخاذ تصمیم صحیح می‌باشد. تصمیم به معنای نتیجه و پایان یک فرایند است. فرایندی که داده‌ها و اطلاعات موجود در مورد موضوعی را تجزیه و تحلیل و از ترکیب مناسب آن‌ها به استراتژی‌های مورد نظر و بهترین راه حل می‌رسد. سرمایه‌گذاری در حقیقت استفاده از منابع محدود جامعه از قبیل پول، امکانات مادی، نیروی انسانی و منابع طبیعی در جهت نیل به اهداف یک کشور یا یک مؤسسه است. بدیهی است که اگر از این امکانات و منابع به خوبی استفاده نشود، کشور یا مؤسسه سرمایه‌گذار با زیان روبه‌رو خواهد شد. به منظور پرهیز از این گونه زیان‌ها می‌بایست هر طرح سرمایه‌گذاری دقیقاً مورد مطالعه قرار گرفته و براساس ضوابط از پیش تعیین شده مورد سنجش و داوری قرار گیرد. با توجه به این امر استفاده از روش‌های علمی اقتصاد مهندسی و ارزیابی اقتصادی در کنار ارزیابی‌های اجتماعی - زیست محیطی طرح‌ها به منظور ارزیابی اقتصادی و مالی طرح‌های

سرمایه‌گذاری گردشگری بسیار ضروری به نظر می‌رسد. در این مرحله با استفاده از معیارهای مختلف ارزیابی مالی و اقتصادی طرح به ارزیابی شاخص‌های اقتصادی طرح پرداخته و در نهایت توجیه یا عدم توجیه طرح با این معیارها مشخص خواهد شد. نکته مهمی که در بحث ارزیابی مالی و اقتصادی طرح‌ها وجود دارد. استفاده از یک روش استاندارد در تعریف متغیرهای موجود و نیز روش محاسبات شاخص‌ها می‌باشد، به‌طوری که نگرش‌های متفاوت به یک موضوع خاص، باعث می‌شود که نتایج یکسان حاصل نشود و به عبارت دیگر در مورد یک طرح برخی از محاسبات طرح را اقتصادی جلوه داده و بعضی دیگر کلاً آن را رد می‌کند (تقوی و محمدی، ۱۳۸۸). لازم به ذکر است که اهداف اقتصادی محرک اصلی ایجاد هر کسب و کار و از جمله کسب و کارهای گردشگری است. بنگاه‌های گردشگری در ابتدا به منافع خود می‌اندیشند اما در طول زمان و به موازات توسعه گردشگری، منافع اقتصادی عاید کل جامعه و نه (وارنل^۱، ۱۹۸۶) فقط آن کسب و کار می‌گردد.

۱-۴ هزینه و منفعت

تحلیل هزینه-منفعت یک ابزار اساسی برای ارزیابی طرح‌ها و پروژه‌هاست. این ابزار با استفاده از یک سری از شاخص‌ها محقق یا برنامه‌ریز را برای بررسی امکان اجرای آن پروژه از دیدگاه اقتصادی یاری می‌دهد. نتایج این تحلیل به‌سادگی توسط مدیران و تصمیم‌سازان قابل درک است. بنابراین در ارزیابی‌های مربوط به یک پروژه توجه ویژه‌ای به آن می‌شود. محصول نهایی این رویه یک نرخ هزینه-منفعت است که هزینه نهایی و منفعت نهایی را به مقایسه می‌گذارد. در عمل «تحلیل هزینه-منفعت» بسیار پیچیده است؛ چرا که تعداد فرضیات را در مورد حدود وظایف این تحلیل‌ها، زمان پیش‌بینی شده و همچنین مسائل فنی مرتبط با اندازه‌گیری هزینه و منفعت افزایش می‌دهد. قبل از شروع هرگونه تحلیلی، ضروری است تا کلیات مناسبی برای آن تعریف شود. یکی از مسائل مهم، تعیین اهداف این ارزیابی است. لذا این یک روش مدیریتی است که در زمینه‌های مختلف توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. فواید اقتصادی هر برنامه‌ای با هزینه‌های آن مقایسه می‌شوند. سود این برنامه‌ها در قالب پول بیان می‌شوند تا معین شود آیا این برنامه‌ها از نظر اقتصادی

مفید است و بتوان از بین چند برنامه بهترین آن‌ها را انتخاب کرد. به‌طور مشخص، تحلیل رسمی هزینه فایده تلاشی جهت تعیین و بیان همه اثرات سیاست‌ها یا پروژه‌های در دست اقدام، برحسب معیارهای پولی است. شایان ذکر می‌باشد که تحلیل هزینه فایده نمی‌تواند تنها مبنای تصمیم‌گیری باشد، اما می‌توان از آن به‌عنوان ابزار کمکی ارزشمندی در سیاست‌گذاری‌ها استفاده کرد. اگرچه مفهوم هزینه فایده بیش از ۱۵۰ سال پیش توسط مهندس فرانسوی به نام ژولس دوپوا^۱ ارائه شد، اما اولین استفاده گسترده از آن، به ارزیابی پروژه‌های آب فدرال در ایالات متحده آمریکا در اواخر دهه ۱۹۳۰ بازمی‌گردد. از آن زمان به بعد، این روش برای تحلیل سیاست‌های مؤثر بر حمل و نقل، بهداشت عمومی، دادرسی جنایی، دفاع، آموزش و محیط‌زیست نیز مورد استفاده قرار گرفته است. کاربردی‌شدن هزینه به فرصت به ابزار مدیریتی خاص خود نیاز دارد. یکی از این ابزار، تحلیل هزینه-منفعت است. تحلیل هزینه-منفعت (مانند بسیاری دیگر از مفاهیم علمی) هدیه نظامیان به دنیای علم است. در سال ۱۹۳۶ این تکنیک توسط یگان مهندسی نیروی زمینی آمریکا به‌عنوان روشی برای تصمیم‌گیری درخصوص احداث یا عدم احداث سیل‌بند بر روی آب‌های جاری ابداع گردید. روش به‌دلیل سادگی و در عین حال مؤثر بودن مورد توجه اقتصاددانان قرار گرفت و از دهه ۱۹۵۰ رسماً به ادبیات اقتصادی راه یافت. تحلیل هزینه-منفعت یک منطق تصمیم‌گیری است که بر مبنای محاسبه پیامدهای محتمل گزینه‌های مختلف تصمیم عمل می‌کند. تحلیل هزینه-منفعت به پنج سؤال اساسی پاسخ می‌گوید.

۱. چه منافع مستقیمی از این هزینه عاید خواهد شد؟
 ۲. چه منافع غیرمستقیمی از این هزینه عاید خواهد شد؟
 ۳. آیا منافع حاصل نسبت به هزینه‌های حاصل شده بیشتر است؟
 ۴. اگر هزینه انجام نشود چه زیان‌هایی واقع خواهد شد؟
 ۵. اگر این اقدام ضروری است آیا گزینه کم‌هزینه‌تری برای انجام آن وجود دارد؟
- این روش تحلیلی کمک می‌کند تا تصمیم مناسب برای ایجاد حداکثر منافع در مقابل حداقل هزینه مشخص شود. تحلیل هزینه-منفعت در چهار گام اساسی انجام می‌گیرد:
- الف) تعیین فضای تصمیم ب) تعیین پیامدها ج) احتمال وقوع د) ارزش مورد انتظار